

UDK 811.163.42'271.2 Dujmušić, J.

UDK 811.163.42'26

Pregledni članak

Rukopis primljen 15. IX. 2008.

Prihvaćen za tisak 17. XII. 2008.

Tatjana Pišković

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

taya.piskovic@yahoo.com

JEZIČNI PURIZAM JOZE DUJMUŠIĆA

U radu se nastoje prikazati i kontekstualizirati Dujmušićevi jezikoslovni doprinosi očuvanju hrvatskoga standardnog jezika. Puristički se radovi, među kojima je najzanimljiviji i najopširniji “Antibarbarus hrvatskoga jezika”, klasificiraju prema Thomasovoj (1991) kategorizaciji purističke djelatnosti. Dujmušić je zanimljiv ne samo zbog izazovne, potpune anonimnosti, nego i zbog toga što je u vrijeme opozicije između vukovskoga i antivukovskoga purizma bio na onoj slabijoj, antivukovskoj strani. Znanstvena je recepcija Dujmušićeva rada potpuno izostala, što znači da njegove jezikoslovne prinosne valja i prikazati i evaluirati.

1. Uvod

Opis povijesti hrvatskoga standardnog jezika ne može biti ozbiljan i cjelovit bez otkrivanja jezikoslovnih prinosa pojedinaca na čiji se rad, bez obzira na opseg i kvalitetu, nije reagiralo niti ga se do danas stručno procijenilo. Kako je standardizacijski proces uvijek nerazdvojivo povezan s jezičnim purizmom, proučavanje svakoga pojedinačnog purističkog djelovanja omogućuje stvaranje potpunije slike o osobitostima razvoja i kodificiranja standardnoga jezika u određenome razdoblju. Prikaz purističkoga rada Joze Dujmušića (1874.–1942.) važan je stoga zbog barem dvaju razloga: prvo, iako je objavljivao punih četrdeset šest godina (od 1896. do 1942.),¹ ostao je potpuno nezapažen te se čini da

¹ Jozo Dujmušić prvi je članak objavio još kao student 1896. (*Jezik Menčetićev i Držićev prema Marulićevu*), a posljednji 30. lipnja 1942. (*Dalmatinski jezični atavizam proti bosansko-hercegovačkom hrvatskom jeziku*). Za Dujmušićev rad i vrijeme u kojem djeluje Josip Dujmović (1942–1943: 72–73) u nekrologu ističe: “U svojim jezikoslovnim znanstvenim radovima po-

njegov rad nije ostavio traga ni na globalnoj (standardnojezičnoj) ni na pojedinačnoj razini (nije utjecao na znanstveni razvoj kojega pojedinca); drugo, njegov je jezikoslovni rad prije svega puristički i vezan za razdoblje završetka kodificiranja hrvatskoga standardnog jezika te za razdoblje propitivanja kriterija na kojima je taj proces proveden. U poststandardizacijskome se razdoblju očekuje slabljenje purističkoga djelovanja, no ako se pojavi prijetnja stabilnosti tek usustavljena koda, purizam ostaje važan čimbenik očuvanja njegova integriteta. Priroda jezičnoga kontakta između hrvatskoga i srpskoga jezika ubrzo nakon formalna dovršetka kodificiranja hrvatskoga standarda nije dopuštala puristima da se opuste i pozabave kultiviranjem standarda, nego ih je motivirala da se suprotstave agresivnomu unitarističkom tipu purizma zasnovanom na glorificiranju lika i djela Vuka Karadžića. Prema Brozoviću taj jezični kontakt predstavlja najnepovoljniju varijantu odnosa između bliskih standardnih jezika, odnosno onu u kojoj jedan jezik (srpski) razvija hegemonistički odnos prema drugomu (hrvatskom) jeziku ili drugim jezicima s kojima je u istoj društveno-političkoj zajednici (usp. Brozović 1970: 70–72). Nametanje posebnosti jednoga jezika drugomu vrlo lako može zamutiti granice među njima, pa je za očuvanje posebnosti ugroženoga jezika ključna upravo puristička aktivnost. Budući da je antivukovski purizam imao manje sljedbenika nego onaj vukovski, Dujmušićeva protuvukovska orijentacija i isticanje razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika ne bi smjeli ostati prešućeni.

U ovome se radu pokušavaju prikazati i kontekstualizirati Dujmušićevi jezikoslovni doprinosi očuvanju hrvatskoga standardnog jezika. Puristički se radovi, među kojima je najzanimljiviji i najopsežniji “Antibarbarus hrvatskoga jezika”,²

kojni Dujmušić zauzima svoj izvorni stav, vrlo često posve različan od ustaljenog već mišljenja i naučavanja njegovih suvremenika dra. Maretića, Leskiena i Divkovića. [...] Ne manje je radikaln, dosljedan i uporan kroz čitav život u svom gledanju na hrvatski književni jezik i pravopis. Ova je tema mučila sve naše velike ljude, mislioce, političare i učenjake od prvih naših leksikografa, gramatičara i reformatora Mikalje, Divkovića, Šime i Ante Starčevića, Gaja, Vebera, Kurelca, Ante i Stjepana Radića sve do velikog Graditelja današnje Hrvatske. Taj je rad zaokupljao kroz čitav život i pokojnog Dujmušića. Toj misli posvetio je on najveći, najobilniji i najvredniji dio svog rada i svog života. Sretan i zadovoljan, što je još za života mogao dočekati djelomično ostvarenje svog životnog znanstvenog programa i nacionalnog ideala, celog svog života do posljednjeg daha nepomirljiv u borbi za ljepotu i čistoću hrvatskog jezika, taj herojski borac polazi u ‘carstvo spuštenih trepavica’ pomiren s Bogom i ljudima... Njegov rad spada u najteže doba naše političke prošlosti (1920.–1940.), i zato on nije mogao razviti svoj duh do prave visine, jer je bio sapet težkom političkom realnošću, pa mu mnoge radove nisu smjele tiskati tadanje novine i časopisi. Jedino se smionija i širokogrudnija u to vrijeme pokazala “Hrvatska Straža”, koja je otvorila stupce njegovim člancima i tiskala veći dio pokojnikovih radova.”

² Riječ je o iscrpnu pregledu abecednim redom poredanih barbarizama. Od *aeronautike* do *žvrka* obrađeno je oko 2000 tuđica, posuđenica, dijalektizama, provincijalizama, regionalizama i arhaizama u 72 nastavka koji su izlazili tri i pol godine u *Obzoru* i *Hrvatskoj straži*. “Anti-

klasificiraju prema kriterijima Georgea Thomasa izloženima u monografiji *Linguistic purism* (1991). Nepoželjni leksemi ili, prema Dujmušićevoj terminologiji, *barbarizmi*, podijeljeni su na one potekle iz vanjskih izvora i one iz unutarnjih izvora, koji su nastali kao rezultat vremenskoga, prostornoga ili funkcionalnoga raslojavanja leksika. Opseg ovoga rada ne dopušta sveobuhvatnost, pa su spomenuti tek riječki Dujmušićevi tekstovi posebno ilustrativni za cjelokupan njegov rad. Preostaje jedino konstatirati da su opis i procjena Dujmušićeva rada tek započeli.

2. Suvremena teorijska promišljanja o jezičnome purizmu

Jezični bi se purizam na temelju recentnijih opisa³ mogao odrediti kao proces koji obuhvaća nekoliko koraka: uočavanje ugroženosti jezika, identifikaciju

barbarus” je počeo izlaziti 6. travnja 1932. u *Obzoru* (god. LXXIII, br. 79), a 2. studenog 1932. (god. LXXIII, br. 250) kod petnaestoga nastavka i zaključno s 427. natuknicom (*ivanački*) prestaje Dujmušićeva suradnja s tim listom. Prestanak suradnje uredništvo *Hrvatske straže* komentira ovako: “Pisac navedenoga rječnika budući nezadovoljan, što su članci izlazili u *Obzoru* sve rjeđe, tako, da kroz devet mjeseci nije tiskana ni četvrtina tog djela, zamolio je uredništvo *Hrvatske Straže*, da ona u interesu same stvari i publike, koja čuti ljubav prema što čišćem književnom jeziku, preuzme dalji tisak. Uredništvo je rado udovoljilo pišćevoj želji, pa zato već danas otvaramo stupac toj originalnoj radnji.” To je objašnjenje objavljeno 4. siječnja 1933. na 6. stranici *Hrvatske straže* (god. V, br. 3), gdje je do 4. listopada 1935. (god. VII, br. 228) izašlo preostalih 57 nastavaka (od natuknice *ivica* do natuknice *žvrk*).

³ Katičić (1992: 55–57) ga drži osnovom jezične kulture: “Sam pojam kulture kojega jezika uključuje u se brigu oko njegove čistoće, podrazumijeva pomnju pri govorenju i pisanju. [...] Važno je na prvom mjestu uočiti da je jezik već po samoj svojoj naravi purističan. Zahtijeva, naime, da se govoreći njime služimo izražajnim sredstvima koja mu pripadaju i koja su u njemu sadržana, a ne kakvim drugima. Jezik je sam po sebi zadavanje i po tome ograničenje i omeđivanje govornih mogućnosti. [...] No kada se govori o čistunstvu, ne misli se, dakako, na takav u svakom jeziku nužno prisutan purizam nego je riječ o usmjerenosti i o nastojanju koje prelazi te nužne i zato uvijek prisutne okvire. Riječ je o svjesnu odabiru koji na određen način sužava kriterije za pripadnost izražajnih sredstava kojemu jeziku. [...] Ako se tako razmotri čistunstvo, očito se pokazuju dva zanimljiva svojstva njegove naravi. Prvo je to da ono kao svjesno ustanovljeno ograničenje spontanosti mogućnosti zapravo nije različito od ostalih oblika kulture [...] Drugo što se pokazuje jest to da je odbijanje jezičnih sredstava tuđega podrijetla samo jedan od raznih oblika u kojima se čistunstvo može pojaviti. [...] Diskvalificirati se može sve što ne pripada sustavu kakva korpusa [...] sve što ne pripada jeziku najobrazovanijih ljudi, a isto se tako može isključiti sve što ne pripada jeziku najneukijih.” Mićanović (2006: 41) također smatra da je purizam aktivnost “unutar jezičnoga kultiviranja”: kako je jezično kultiviranje “vid jezičnoga planiranja, koji pokriva sve racionalne i važne intervencije u jeziku”, purifikacija je “jedan od ciljeva planiranih jezičnih intervencija, odnosno purizam je uključen u jezično planiranje”. Thomas (1991: 12) ističe purističko nastojanje da se jezik oslobodi od svih nepoželjnih elemenata, bili oni iz vanjskih (tuđice, posuđenice, internacionalizmi) ili unutarnjih izvora (leksik vezan za određeni dijalekt, sociolekt ili funkcionalni stil): “Purism is the manifestation of a desire on the part of a speech community (or some section of it) to preserve a language form, or rid it of, putative foreign elements held to be undesirable (including those originating in dialects, sociolects and styles of the same language).” Slično o purizmu govori i Marija Turk (1996: 63–64) kada konstatira

elemenata koji ga ugrožavaju, čišćenje ponajprije pisanih javnih tekstova od tih elemenata, a zatim javnih i dijelom privatnih tekstova realiziranih na obama jezičnim planovima (tj. usmenome i pisanome),⁴ nastojanje da se preduhitri ulazak “prijetećih” elemenata u jezik, zamjenu uklonjenih elemenata prihvatljivim alternativama, recepciju tih zamjena i, konačno, procjenu uspješnosti cjelokupnoga procesa (usp. Thomas 1991: 84–99). Puristička je djelatnost Joze Dujmušića prošla kroz sve faze osim posljednjih dviju, odnosno ne može se procijeniti kakva je bila recepcija njegovih savjetodavnih članaka, a samim time ni je li postojala pravodobna evaluacija njegova rada. Promatranje purifikacijskoga procesa u izoliranim jezičnim okvirima ne daje potpunu sliku ni njegove motivacije ni intencije. Thomas (1991: 2) drži da ga treba proučavati u okviru sociolingvistike jer predstavlja reakciju jedne društvene grupe (jezikoslovaca) na općenitije društvene probleme.⁵ Uvjetuju ga čimbenici karakteristični za svako lingvističko djelovanje; oni su s jedne strane vezani za proces obnove jezika koji teži kodifikaciji i obuhvaća čišćenje, standardizaciju i obogaćivanje jezika (Thomas 1996: 49–50), a s druge su strane određeni širim društvenim, izvanjezičnim stavovima, kao što su nacionalizam i literarne estetike (Thomas 1991: 39–49). Svi se stručnjaci slažu da je purizam usko vezan za standardni jezik⁶ i

da on obuhvaća “zahtjeve i zahvate oslobađanja jezika od vlastitih elemenata koji imaju prizvuk vulgarnosti ili se pak rabe u kojem dijalektu ili socijalnoj skupini i konačno suprotstavljaju svemu onome što onemogućuje da jezik što samostalnije i bolje zadovoljava potrebe u komunikacijskoj i ekspresivnoj službi, tj. da bude polifunkcionalan. Kad se govori o purizmu, u prvi plan dolazi njegov odnos spram jezičnih činjenica stranog podrijetla. U tom se značenju obično u purizmu predmnijeva isključivost, netolerantnost i općenito nastojanje da se iz kojega jezika uklone svi elementi koji su nastali kao posljedica kulturnih, civilizacijskih i jezičnih dodira: posuđivanja ili interferencija”. Samardžija (2003: 60) ističe da se jezično čistunstvo kao “posebna skrb za pravilnost i čistoću hrvatskoga standardnog jezika” razvilo zato što se svakodnevno “u pisanoj i govorenoj komunikaciji, nepažnjom ili iz neznanja, u mnogočemu griješi”.

⁴ O razlikovanju javnoga i privatnoga diskursa te usmenoga i pisanoga plana jezične realizacije usp. Kovačević i Badurina 2001: 39–122.

⁵ Usp. i Turk (1996: 65): “Kulturna povijest potvrđuje da se purizam većeg intenziteta ne javlja slučajno, već je on uvijek odgovor na nepovoljne izazove uvjetovane kulturnim, civilizacijskim i naročito političkim čimbenicima.”; Katičić (1992: 55): “Kakvo će biti to [purističko, T. P.] opredjeljenje zavisi od mnogih činilaca, i od čisto unutrašnjih, jezičnih, i od vanjskih, povijesnih i društvenih.”; Mićanović (2006: 45): “Purizam se ne može prosuđivati izvan društveno-kulturnog konteksta u kojem se pojavljuje.”

⁶ Kod Samardžije (2003: 60) “standardnost” jezika ulazi u definiciju purizma – on ga određuje kao “nastojanje oko pravilnosti i čistoće *standardnog* (istaknula T. P.) jezika”; Turk (1996: 64) drži da je purizam “u većoj ili manjoj mjeri pratilac svakoga standardnog jezika” i da predstavlja “otpor dezintegraciji standardnog jezika kojemu prijete govorne navike i mogućnosti u substandardu”; Katičić (1992: 55) ističe da se pri izgrađivanju jezičnog standarda svaka zajednica “mora opredijeliti prema purizmu”; Thomas (1991: 2) podrazumijeva da je izučavanje teorije standardnoga jezika pretpostavka za razumijevanje purizma: “...puristic activity is usually associated with written, standard languages and indeed is often viewed as an intrinsic part of the pro-

da su stoga purističke intervencije najprisutnije upravo u vrijeme standardizacije. Osim te unutrašnje potrebe za purizmom postoji i ona vanjska koje je funkcija “obrambena” jer čuva integritet i samostalnost jezika – a time i nacionalnu samobitnost – u kriznim povijesno-političkim trenucima.⁷

“Prijeteci” i “nepoželjni” elementi, čijemu je uklanjanju usmjerena svaka puristička aktivnost, gotovo su uvijek leksemi. Iako se jezični purizam može javiti i na drugim jezičnim razinama (fonološkoj, morfološkoj, tvorbenoj, sintaktičkoj, ortografskoj), on se gotovo poistovjećuje s odstranjivanjem nepoželjnih elemenata na leksičkoj razini. U različitim su se razdobljima hrvatskoga standardnog jezika puristi bavili različitim skupinama leksema⁸, a ti leksemi mogu potjecati iz vanjskih ili unutarnjih izvora. Ako je puristička intervencija usmjerena na nepoželjne elemente iz stranih izvora (posuđenice, tuđice, internacionalizme, kalkove), Thomas (1991: 80–81) govori o *ksenofobnome purizmu*; radi li se pak o čišćenju standardnoga jezika od unutarnjih natruha (dijalektizama, arhaizama, neologizama, nekrotizama, poetizama), purizam može imati nekoliko orijentacija: *arhaičnu* (“pokušaj da se oživi jezični materijal prošlih zlatnih doba, pretjerano poštivanje prošlih književnih modela, neumjeren konzervativan stav prema inovacijama”; Thomas 1991: 76), *etnografsku* (“kao izvor obogaćivanja leksika puristima služe narodna poezija, poslovice i popularne izreke” jer se drži “da su ruralni dijalekti nekako čišći od gradskoga govora ili od

cess of codification. An important prerequisite for the study of purism, therefore, is a firm grasp of the theory and history of standard languages.”; Mićanović (2006: 42) promatra purizam kao “sastavni dio jezične kulture, koja je ponajprije zaokupljena standardnim jezikom, stoga se purizam uglavnom smatra univerzalnom značajkom standardnih jezika”.

⁷ Purizam je stoga prisutniji i isključiviji u jezicima koji su se češće morali “braniti”, nego u onima koji nikad nisu bili ugroženi. Havránek (1977: 12) drži kako je shvatljivo “da su oni nacionalni (*sic!*) jezici koji nikad nisu bili ugroženi u pogledu samostalnosti – uvijek skloniji međunarodnim leksičkim elementima nego jezici onih naroda koji su bivali u situacijama da se bore za svoju egzistenciju, za svoj samostalni jezik”. Mićanović (2006: 43) ističe da “shvatljivost” Havránekove tvrdnje “počiva na prepoznavanju jezika kao sastavnog dijela nacionalnog identiteta, a time i na prepoznavanju purizma kao one aktivnosti koja ga štiti, i jezik i identitet”.

⁸ “Od triju skupina leksema protiv kojih su u svojim nastojanjima ustrajali hrvatski puristi prvo ćemo spomenuti novotvorenice (neologizme) i prevedenice koje su u hrvatskome standardnom jeziku bile srazmjerno česte u drugoj polovici XIX. stoljeća [...] Druga skupina leksema kojima su se hrvatski jezični puristi opširnije bavili potkraj XIX. i u početku XX. stoljeća bili su dijalektizmi. [...] Najduže, najsustavnije i najustrajnije hrvatski se jezični puristi bave posuđenicama. [...] U drugoj polovici XVIII. stoljeća puristi se zalažu za zamjenjivanje brojnih a nepotrebnih turcizama. U XIX. stoljeću, uz turcizme, znatna pozornost posvećena je germanizmima, talijanizmima i latinizmima. U početku XX. stoljeća, dok je utjecaj njemačkog jezika na hrvatski bio još prilično jak, puristi se najčešće bave germanizmima. Poslije, zbog nepovoljna položaja hrvatskoga jezika u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca te u Kraljevini Jugoslaviji, pozornost se hrvatskih purista već dvadesetih godina postupno okreće prema srbizmima, dok je ta pozornost u najnovije vrijeme posvećena gotovo isključivo anglizmima.” (Samardžija 2003: 60–62).

standarda”; Thomas 1991: 77), *elitističku* (suprotno etnografskomu purizmu elitistički uspostavlja “negativan, osuđujući stav prema supstandardu i regionalnim idiomima”, Thomas 1991: 78) i *reformističku* (ona je “važno obilježje [...] pokušaja da se oblikuje standardni jezik”, točnije uključuje “prilagodbu jezika uloži sredstva za sporazumijevanje u modernome društvu”, Thomas 1991: 79). Dujmušićevu purističku orijentaciju pokušat ćemo odrediti prema Thomasovoj identifikaciji glavnih meta purističke aktivnosti.

3. Dujmušićevi pogledi na jezični purizam

U nekoliko se članaka, objavljenih uglavnom u *Hrvatskoj straži*, Dujmušić posvetio određenju sintagme “jezična čistoća”, nabranjanju hrvatskih jezikoslovaca koji su je provodili i prokazivanju onih koji ili nagrđuju hrvatski jezik kojekakvim barbarizmima ili pogrešne osobe drže uzorima pravilnoga pisanja. Dujmušić (1938: 4) ovako određuje jezični purizam:

“Pod čistoćom jezika razumijevamo u prvom redu uporabu ili upotrebu pravih narodnih i priznatih književnih riječi i samo onih stranih, koje se nalaze i u drugim jezicima kao međunarodne ili internacionalne. Ovako pak pravo mogu dobiti ponajprije grčke i latinske riječi, jer su znanosti i umjetnosti tih naroda temelj evropske kulture, zatim neke talijanske u novčarstvu, glazbi, pomorstvu, možda koja engleska i francuska, ali nikako ruske i turske, bugarske, mađarske ili njemačke riječi. Ovdje valja napose istaknuti, da se ne smiju upotrebljavati ni one narodne riječi, koje žive samo u nekim provincijama izvan Bosne i Hercegovine, pa ni one iz Bosne i Hercegovine, koje žive samo na malenim područjima tih zemalja. Ta zabrana vrijedi pogotovo za mrtve riječi ili arhaizme; napokon iz književnoga riječnika (sic!) treba goniti i suvišne neologizme [...] Sve te riječi, kojima se mora zabraniti pristup u klasični jezik, imaju na sebi žig “barbarizam”, makar ih upotrebljavali prvaci našega Parnasa ili učenjaci.”

Nakraju članka međutim dodaje opasku: “Ovako glasi stari nazor o čistoći hrv. jezika, ali bi ga trebalo što prije proširiti uzimajući dobre riječi sa sva tri područja, dakle i kajkavske i čakavske.” To je njegova najpreciznija i najopširnija definicija jezične čistoće u kojoj se ujedno sažimlju raniji ili kasniji napisi, a često se variraju ili doslovno ponavljaju već iznesene teze, citati, ideje i usporodbe. Nekoliko je stalnih mjesta u Dujmušićevim člancima o jezičnoj čistoći:

– navođenje stihova iz Preradovićeve pjesme *Rodu o jeziku* (usp. Dujmušić 1934: 4; 1937a: 6; 1938: 4) i upućivanje na sličnu rodoljubnu poeziju u njemač-

koj književnosti; tako nastoji potaknuti brigu o čistoći jezika istim, davorijskim tonom kojim se u vrijeme ilirskoga pokreta budila nacionalna svijest;

– navođenje stihova iz Horacijeve poslanice *O pjesničkom umijeću*, i to onih u kojima antički pjesnik objašnjava kako valja opisivati likove u književnome djelu prikazujući kakva bi groteskna spodoba nastala kada pjesnik ne bi poznao tipične crte svake životne dobi (usp. Dujmušić 1934: 4; 1938: 5); tu Horacijevu sliku koristi kao usporedbu za groteskni jezik hrvatske gospode koja ponosno pred seljacima izgovara iskrivljene njemačke riječi naučene u austrijskoj vojsci;

– citiranje odlomka iz knjige *Crtice iz hrvatske književnosti* (1886) Ivana Broza, gdje autor upozorava na to kako je tuđicama najpodložniji jezik hrvatske gospode koja drži da se tako izdiže nad običnim pukom, a ovaj je pak oponaša misleći da će zato biti vredniji (usp. Dujmušić 1933: 5; 1938: 6; 1940d: 4);

– citiranje Karadžićevih riječi o jezičnoj čistoći uvrštenih u Brozovu knjigu (usp. Dujmušić 1933: 5; 1938: 4).

Osim često spominjanih Broza, Horacija, Preradovića, A. Radića i Karadžića u članku “O čistoći hrvatskog književnog jezika” Dujmušić (1938) kronološkim slijedom nabraja hrvatske književnike i jezikoslovce u kojih se “javljao smisao za čistoću jezika”. Kako inače rijetko referira na tuđe doprinose purifikaciji, pa se može pretpostaviti da oblikuje neku vrstu autonomne teorije purizma utemeljenu na individualnim, često afektivnim (nacionalističkim) postavkama, zanimljivo je kako začetke purizma u nas pronalazi već u renesansi, što se podudara i s današnjim promišljanjima o prvim eksplicitnim purističkim djelovanjima u Hrvatskoj. Dujmušić spominje sljedeće puriste: Dinka Ranjinu i njegovu pjesmu “Jednomu, ki ništo ne učini, a tuđe sve huli”, gdje dubrovački petrarkist prigovara kritičaru koji zagovara arhaizme; fra Rafu Barišića koji se u predgovoru molitveniku “Paša duhovna” obara na neke barbarizme; Adolfa Vebera Tkalčevića, nepravedno zanemarivanog u školskim knjigama i u Matici hrvatskoj; Luku Zoru (*Paljetkovanja*), za kojega i nije imao pohvalnih riječi; Nikolu Andrića, stručnjaka “s potpunom jezikoslovnom spremom i dubokom pronicavošću”, čiji *Branič* sa svega sto riječi obrađuje “vrlo neznatan dio naše obilne leksikalne travurine”; Vatroslava Rožića, koji je za Dujmušića “neobično budan i ustrajan i strog čuvar našeg književnog jezika”; Tomu Maretića i njegov *Jezični savjetnik*, za koji tek treba napisati “opsežniju ocjenu” i Dragutina Boranića u čijem *Pravopisu hrvatskoga ili srpskoga jezika* ima puno barbarizama iako je propisan za srednje škole. Iz toga je pregleda jasno da je Dujmušić dobro poznao povijest hrvatskoga jezičnog purizma, no za njegovu purističku orijentaciju (ciljano ksenofobnu, elitističku i reformističku) ranija su na-

stojanja figurirala više kao motivacija nego kao referentno polje. Neposredni prethodnici (Maretić, Broz) zastupali su posve oprečna stajališta, neosjetljiva na nacionalnu baštinu (višestoljetnu književnu i jezikoslovnu tradiciju, tronarječnost, postignuća ilirskoga pokreta); jedino mu je A. Radić mogao biti uzor, ponajprije zbog zagovaranja etimološkoga pravopisa i “iekavštine” te antivukovske purističke orijentacije (usp. Dujmušić 1939–1940).

Dujmušić (1937b) nabraja najveće “grešnike na području hrvatskoga jezika”. Pisci udžbenika i ostalih školskih priručnika uvijek su najodgovorniji za jezičnu čistoću jer loše sastavljene školske knjige generiraju sve veće neznanje i nemar prema jeziku. Do opće je inflacije raznih udžbenika došlo jer su “školske knjige postale najsigurnija i najunosnija renta”, pa ih pišu slavisti, ostali jezikoslovci i oni koji se jezikom uopće ne bave kvareći “hrvatski jezik i leksikalno i glasovno i formalno i sintaktički”. Ako je jezik u udžbenicima za hrvatski jezik tako loš, od ostalih se pisanih tekstova ne može očekivati ništa bolje: književni i znanstveni diskurs toliko izazivaju Dujmušića da predlaže osnivanje posebne katedre “za čišćenje hrvatskoga jezika”. Najveću opasnost predstavlja jezik novinstva jer ono “prodire u sve slojeve našega naroda češće i dublje nego školske i druge knjige”. Dujmušić citira nekoliko odlomaka iz članka “Čuvajmo slavenski jezik” (1932) novinara Vinka Gaberca koji je svoje kolege nazvao “najjačim i najopasnijim kvariocima jezika”. Novinari naime više nisu ni dovoljno obrazovani ni odgovorni da bi se brinuli o čistoći jezika, a motivira ih ponajprije želja za zaradom, a ne istinska ljubav prema novinarstvu. Zanimljivo je kako je Dujmušić prepoznao različite vrste javnoga diskursa – akademski, administrativni, pravni, novinarski (usp. Kovačević – Badurina 2001: 93–122) i uočio njihov utjecaj na društvenu zajednicu: prenose društveno važne poruke, usmjereni su masi, a ne pojedincu i njihov jezik često figurira kao model koji se oponaša. Žaleći za nekim boljim vremenima kada je jezik novinstva vrijedilo oponašati, Dujmušić konstatira: “da li će pak tko u nas očistiti hrvatski jezik od kojekakva smetlja i tako zaslužiti nadimak ‘hrvatski jezikoslovni Herkul’, vrlo je sumnjivo, jer živimo i dugo ćemo živjeti bez pravog auktoriteta. Ta već se učitelji pučkih škola prodaju za neke auktoritete. To znači doba kulturne anarhije.”

4. Određenje Dujmušićeva purističkoga djelovanja prema Thomasovim postavkama

Vukovskomu bi čišćenju jezika prema Thomasovoj teoriji najbolje odgovarala odredba *etnografskoga* purizma, što gotovo podrazumijeva da se Dujmušić najviše suprotstavlja takvoj orijentaciji. No imamo li na umu da etnografski pu-

rizam uključuje i davanje prednosti nekim ruralnim dijalektima pri oblikovanju jezičnoga standarda, jer su čišći od urbanih govora (Thomas 1991: 77), možemo u Dujmušićevu “Antibarbarusu” pronaći obilježja i takve purističke orijentacije. On naime nekoliko puta ističe da se pravilan oblik koje riječi govori u “okolici grada Travnika”, da neki jezikoslovac smatra barbarizmom koju riječ, “ali da je on hodao Bosnom, bio bi tu riječ čuo prije [nego onu koju zagovara, T. P.]”. Za riječ *rukotka* navodi da se “čuje i u zapadnoj Bosni (Bihać i okolina) i još oko Travnika” te zaključuje da je zato ta riječ “dosta raširena”, a za prilog *uput* pak da je vrlo “rijedak u narodnom govoru uopće, a osobito po Bosni i Hercegovini”. Najeksplicitnije zagovaranje bosanskohercegovačke štokavštine javlja se u 1796. natuknici “Antibarbarusa” gdje autor tumači zašto je prijedlog *unatoč* barbarizam: “Prijedlog *unatoč* ne pripada nikako štokavštini Bosne i Hercegovine, kao području, koje je dalo ijekavici leksikalno blago kao temelj književnoj ijekavštini.” Isticanje jednoga štokavskog govora kao najprikladnijega izvora leksičkoga blaga karakteristika je ranijega razdoblja Dujmušićeva promišljanja o hrvatskome jeziku. U člancima koje je objavljivao nakon “Antibarbarusa” revidirao je taj stav (usp. npr. Dujmušić 1938: 4) uviđajući da se leksik hrvatskoga standardnog jezika ne može svesti na leksik štokavskih dijalekata, nego da treba uzimati “dobre riječi sa sva tri područja, dakle i kajkavske i čakavske”.

Dujmušićev je puristički stav prvenstveno *ksenofoban* (protivi se posuđenicama, tuđicama, kalkovima, internacionalizmima) i *elitistički* (prokazuje “provincijalizme” u standardnome jeziku). Motivaciju cjelokupne njegove purističke djelatnosti mogli bismo odrediti i kao racionalnu – *reformističku*, jer s jedne strane naglašava “instrumentalnu narav jezika i vrednuje lingvističke stavove s obzirom na kriterije funkcionalne primjerenosti, učinkovitosti, ekonomičnosti i povezivanja društvenih norma” (Thomas 1991: 36), i kao neracionalnu – *nacionalističku*, jer drži da “samo nacionalni jezik može poslužiti kao primjeren simbol poistovjećivanja s nacionalnom kulturom” (Thomas 1991: 43). Povezanost Dujmušićeva purizma i nacionalizma dovoljno je intrigantna da joj se posveti poseban rad u kojemu bi se detaljnije razmotrili svi sociolingvistički čimbenici purifikacijskoga procesa, kao i pitanje nije li purizam samo “popratna pojava nacionalizma” (Thomas 1991: 136).⁹ Ovdje valja barem sažeto opisati i ilustrirati

⁹ Mićanović (2006: 41–42) navodi niz izvora u kojima se purizam drži “sastavnim dijelom ideologije nacionalizma” i “izrazom nacionalnog uvjerenja koje je uspješno samo u pratnji drugih nacionalističkih strujanja” ili se izjednačuje s “lingvističkim nacionalizmom”, odnosno “filološkim nacionalizmom”. Osim toga dodaje: “Motivi purističkoga djelovanja prepoznaju se u želji da se *native language*, koji je dio nacionalne kulture i koji služi kao iskaznica nacionalnog identiteta, razlikuje od drugih. Ta se razlika može postići i purističkom intervencijom koja tako pridonosi očuvanju nacionalnog identiteta.”

rati Dujmušićevu gorljivu želju da se “hrvatska iekavština” ne zakopa živa “na korist izmišljene Vukove ijekavštine, napose zbog toga, što je ijekavština bila jedan od instrumenata za izgrađivanje Velike Srbije kao Odisejev drveni konj za osvojenje Troje” (usp. Dujmušić 1940c: 5). Uređenju hrvatskoga pravopisa na temeljima umjerene etimologije i iekavice (“iekavštine”) daje status “važnoga nacionalnoga i kulturnoga pitanja” držeći da je “dužnost uprave banovine Hrvatske, da ozbiljno uzme u ruke rad na restituciji iekavštine kao hrvatske tradicije – na obranu hrvatskoga nacionalizma” (Dujmušić 1940b: 6; usp. Samarđžija 2006: 20–21). Kako se jezični purizam često hrani nacionalnim ponosom, a jedino jezik može biti prava legitimacija nacionalnoga identiteta (usp. Thomas 1991: 43), svaki purist u svoje tekstove lukavo upleće prigovore ili pohvale čitateljima zbog njihova odnosa prema nacionalnome jeziku. Kod Dujmušića su to obično prigovori: “Pravo je rekao nedavno netko za nas Hrvate, da smo mlakonje; mi smo dapače i nešto gore, jer se znamo zagrijati i za židovski izum Esperanto, pa na njega trošimo i vremena i novaca i umnih sila, a odbacujemo brigu za svoj materinski ili književni jezik...” (Dujmušić 1940a: 4).

Za objašnjenje reformističke motivacije Dujmušićeva purizma važno je pitanje koje su kategorije “izama” zahvaćene purističkom djelatnošću. Govorit će se najprije o barbarizmima koji potječu iz vanjskih izvora, a potom o onima iz unutrašnjih izvora. Njihov je omjer u “Antibarbarusu” podjednak, no kad se uzmu u obzir ostali Dujmušićevi tekstovi, ipak je više onih iz stranih izvora. Srbizmi su u to vrijeme poseban problem za sve hrvatske puriste, pa tako i za Dujmušića. Thomas (1996: 51) drži da ih treba podijeliti na *vanjske* i *unutarnje* misleći pritom vjerojatno na razliku između srpskoga kao jezika davaoca (*unutarnji srbizmi*) i srpskoga kao jezika posrednika (*vanjski srbizmi*). U slučaju izravnoga posuđivanja u hrvatski su se jezik, ističe Dujmušić, nekritički preuzimali leksemi iz “beogradskoga žargona”, a pri posrednome posuđivanju u hrvatski su jezik preko srpskoga došli rusizmi, bugarizmi, grecizmi, germanizmi, galicizmi i crkvenoslavenizmi.

Jezični se purizam javlja ponajprije na leksičkoj razini te se često poistovjećuje s njom. I Dujmušić ističe da se jezična “pravilnost mora ogledati ponajprije u riječima, a u drugom redu u pravopisu” te da se njegov “Antibarbarus” “bavi samo riječima, a ne oblicima”. Bez obzira na to velik dio “Antibarbarusa” posvećen je ukazivanju na primjere kršenja (morfo)fonološke, morfološke, derivacijske i sintaktičke norme. Mnogobrojni se barbarizmi iz unutarnjih izvora drže nepoželjnim zbog nepravilnoga izvođenja, a ponekad se kao barbarizam navodi samo pogrešan oblik koje riječi (pojedini padeži, glagolski oblici, množinski oblici, komparativ pridjeva, pridjevski vid itd.).

5. Barbarizmi iz vanjskih izvora – ksenofobni purizam

Kad je riječ o nepoželjnim leksemima iz stranih izvora u Dujmušićevim tekstovima, valja napomenuti da se mogu podijeliti na one iz srodnih, slavenskih izvora (rusizmi, bugarizmi, srbizmi) i one iz nesrodnih izvora (turcizmi, germanizmi, galicizmi, grecizmi, hungarizmi, talijanizmi, anglizmi). Thomas (1991: 79) ističe da je zatvorenost prema nekim stranim jezicima povezana s činjenicom da je taj jezik pripadao ili još uvijek pripada narodu uz koji se veže neki oblik dominacije – političke, kulturne ili jezične. Stoga ne začuđuje što je Dujmušić tridesetih godina prošloga stoljeća, isprovociran srpskim unitarizmom na jezičnom planu, bio posebno osjetljiv na posuđenice koje su u hrvatski jezik došle iz ruskoga ili bugarskoga jezika posredstvom srpskoga. Što se tiče posuđenica iz nesrodnih izvora, na udaru su se našli ponajprije turcizmi pa, imamo li i dalje na umu društveno-političke razloge ciljanoga ksenofobnog purizma, neće biti teško prepoznati Dujmušićevu referenciju na dugotrajnu zaposjednutost hrvatskoga (i bosanskoga!) teritorija “osmanlijskim” osvajačima. Od jedanaest vrsta barbarizama iz stranih izvora u “Antibarbarusu” su najviše prostora dobili rusizmi¹⁰ i turcizmi; posvećeno im je oko 65% natuknica (rusizmima 33%, a turcizmima 32%).¹¹

Dujmušić je bio svjestan toga da se “naš znanstveni jezik nalazi u prvom razvoju” te je stoga nužna tvorba novih i preuzimanje nekih stranih riječi, no ističe da se “ne ćemo nikako dati zavoditi ničijim ugledom, da nam pod imenom ‘slavenske uzajamnosti’ uvlači u naš lijepi jezik kojekakve bugarizme, čehizme, ili rusizme” (iz predgovora “Antibarbarusu”). Iako se često prisjeća ilir-

¹⁰ Rusizmima se Dujmušić bavio i u posebnim člancima (usp. npr. Dujmušić 1934–1935; 1937a; 1941). Neki su češće spominjani rusizmi: *Atina, blagorodan, blagosloven, blagovremen, dejstvo, druželjubiv, dužnost, dvotočje, gord, inostranac, iskušenje, izviniti se, kolebljiv, lakomislen, metal, nastava, nadležan, nauka, nedaća, neophodan, nishodeći, obscijeniti, obrazovati, odjeljenje, odsustvo, okončati, ostrvo, otmjen, pečenje, podražavati, podstrek, podvig, pol (= spol), posilni, posmatrati, posredstvom, postepeno, požarnik, praznik, predohrana, preduzeće, prepiska, prevazići, pribor, prijem, protiv, rasijan, ravnovjesje, sijalica, služitelj, snabdjeti, spisak, stremiti, svirep, točan, točka, trezven, ubijediti, udžbenik, ugostitelj, ukaz, upražnjavati, uprostiti, usinovljenik, uslov, vaploćenje, varvar, vaspitati, vazduh, vjerojatan, zakuska, zavjesa, živopisan*.

¹¹ Od ostalih barbarizama najbrojniji su srbizmi (13%), slijede bugarizmi (7%; npr. *besputan, bratučed, greška, igranka, maslinka, obuçar, pečalba, svinjarstvo, žalba*), germanizmi (6%; npr. *cilj, dinstati, fah, grupa, izlet, korpa, kugla, kurje oči, mjerodavan, neboder, putar, ribež, ukoliko*), galicizmi (3%; npr. *ambasada, atelje, avans, finansije, fond, izvjestan, krin, santimetar, žandarm*), a manji postotak otpada na hungarizme (npr. *đederan, hajoš, hasna, hatar, kočija, vašar*), grecizme (npr. *iguman, panađur*), talijanizme (npr. *gajba, galija, kačkavalj, pijaca*) i anglizme (npr. *fudbal, budžet*). Srbizmi su u ovome radu uvršteni u poglavlje o barbarizmima iz unutarnjih izvora.

skoga pokreta citirajući Preradovića, Demetra i Mažuranića, nikad ne zapada u panslavenski zanos. U njegovim se tekstovima ne može naići na žaljenje za prošlim zlatnim vremenima ni na idealiziranje narodnoga jezičnog blaga; nema dakle nikakvih naznaka arhaičnoga purizma.

Iako su već prije nastanka “Antibarbarusa” postojali strani radovi o miješanju jezika, jezičnome posuđivanju i prilagodbi posuđenica (usp. Filipović 1986: 19–24), Dujmušić ne rabi nazive ‘posuđenica’, ‘posuđivanje’, ‘prilagodba’. Izučavanje “barbarizama” ili “jezičnih parasita” (a ne tuđica ili posuđenica) za njega je predmet *leksikografije*. Govoreći o onome što danas nazivamo prilagodbom posuđenica, Dujmušić jednostavno nabraja koji su elementi preuzeti iz izvora bez promjene, a kojima je što promijenjeno (grafija, tj. ortografija, pojedinačan glas ili slog, rod, broj, sufix, nastavak, značenje) – bilo u skladu s našim “jezičnim naukom” bilo po uzoru na neki “barbarski” (ruski, srpski, bugarski) izvor. Kao što ni u jednome drugom žanru ne izbjegava uporabu prvoga lica jednine i izricanje subjektivnoga, afektivnog stava prema predmetu o kojemu piše, tako i za barbarizam nerijetko kaže da je “čudovište”, “jezična nakaza”, “nagrda”, “besmislica”, “grdoba”, “kvruga” ili ga kvalificira atributima “odvratan”, “jedan od najodvratnijih”, “najneukusniji”, “najgori”, “najtamniji”, “jedan od najvulgarnijih”, “nakazan” i slično.

Već je spomenuto kako je Dujmušić smatrao da najviše posuđenica i tuđica u hrvatski jezik unose pripadnici viših društvenih slojeva koji su radili ili se obrazovali u inozemstvu. Filipović (1986: 23) ističe prinose proučavanju “miješanja jezika” Hermanna Paula i njegovu konstataciju da stranu riječ “unose u jezik govornici tog jezika (a ne stranci) koji su naučili strani jezik”. Govornik to čini zbog potrebe, odnosno “zbog toga što u drugim jezicima nalazi gotova rješenja kojima može popuniti praznine u vlastitome leksičkom sustavu” (Samarđžija ⁴2003: 46), ili kad “želi uljepšati svoj govor pomodnim izrazima drugog jezika” (Filipović 1986: 36), odnosno pohvaliti se znanjem kojega stranog, prestižnog jezika. Dujmušić je uzimao u obzir oba ta razloga posezanja za stranim leksikom i razlikovao potrebne od nepotrebnih “izama”, što se najbolje vidi u njegovim tekstovima o turcizmima.¹² No među rusizmima i bugarizmima nije-

¹² Među “potrebite turcizme” uvrštava egzotizme, odnosno lekseme koji označavaju vjerske posebnosti (*bajram*, *džamija*, *derviš*, *hodža*, *hurija*, *inšalah*, *mujezin*, *muftija*, *sunet*), specifična jela i pića (*baklava*, *boza*, *burek*, *turšija*), odjevne predmete i nakit (*čakšire*, *feredža*), posude i kuhinjska pomagala (*findžan*, *oklagija*, *tepsija*) te oruđe, oružje, karakteristične građevine, titule, zanimanja i slično (*beg*, *handžar*, *jatagan*, *janjičar*, *paša*, *vezir*). Osim toga nabraja i niz usvojenica iz turskoga jezika (*badem*, *bakar*, *baš*, *badava*, *bunar*, *čekić*, *čarapa*, *šator*, *dugme*, *kava*, *meza*, *mušterija*, *nargila*, *pamuk*, *papuča*, *jogurt*). No popis je nepotrebnih turcizama puno duži i Dujmušić za njih predlaže prikladne zamjene (*âlât* – oruđe, *ašik* – zaljubljen, *avlija* – dvorište, *babo* – otac, *berber* – brijač, *beričet* – blagoslov, *bostan* – vrt, *džaba* – uzalud, *džin* –

dan leksem nije držao “potrebitim” za popunjavanje leksičkih praznina u hrvatskome jeziku, što potvrđuje tezu da je njegov purizam *ciljano* ksenofoban.

6. Barbarizmi iz unutarnjih izvora – elitistički purizam

Osim stranih (vanjskih) jezičnih elemenata na meti purističke aktivnosti mogu se naći i supstandardni elementi (dijalektizmi, arhaizmi, žargonizmi) i leksemi specifični za određene funkcionalne stilove (poetizmi, knjiški leksik, kancelarizmi, žurnalizmi, neologizmi). Iskorjenjivanje posebnosti unutar istoga jezika ne zahvaća samo leksik, nego i (morfo)fonološke, morfološke i sintaktičke značajke supstandardnoga/nestandardnoga idioma (usp. Thomas 1991: 62–67). Ponovno valja naglasiti kako je Dujmušićev purizam motiviran i onime što Thomas naziva iracionalnim čimbenikom – nacionalnom sviješću – pa ne začuđuje što je tridesetih godina prošloga stoljeća bio posebno osjetljiv na srbizme i “provincijalizme iz ekavskih krajeva”. To su dvije najbrojnije skupine barbarizama iz unutarnjih izvora, a slijede neologizmi, arhaizmi i poetizmi.

Već je spomenuto da su srbizmi bili jedna od glavnih preokupacija jezičnih purista Dujmušićeva vremena; prokazivali su i elemente srpskoga književnog jezika koji su prijetili autonomnosti hrvatskoga književnog jezika i strane riječi (najčešće rusizme) pri čijem je prodoru u hrvatski posredovao srpski jezik. Srbizmi su uvršteni među barbarizme iz *unutarnjih* izvora zato što su u Dujmušićevo vrijeme potjecali iz jezika koji se govorio u istoj državi i zato što se među provincijalizmima nalazi puno onih “iz ekavskih krajeva”. Kad bi se dakle srbizmi promatrali kao vanjski barbarizmi, i dio bi se provincijalizama morao tako tumačiti. Thomas (1996: 51) drži da negativan stav prema srpskim jezičnim elementima u Hrvatskoj predstavlja poseban oblik ciljanoga ksenofobnog purizma koji je sličan britanskoj zatvorenosti prema amerikanizmima. Njegovo razlikovanje *vanjskih* i *unutarnjih* srbizama polazište je za podjelu Dujmušićevih srbizama: *vanjski srbizmi* zapravo su rusizmi (*blagovremeno, izdejstvovati, jevanđelje, metod, obdelavati, obranitelj, odblesak, predstojeći, preduzeće, preosvešten, proče, razlomak, sledstvo*), bugarizmi (*greška, omarina*), germanizmi (*krasnopis, magacin, šina*), galicizmi (*front*) i crkvenoslavenizmi (*pričešće, sujevjerje*) koji su preko srpskoga kao jezika posrednika ušli u hrvatski jezik, a *unutarnji srbizmi* elementi su srpskoga književnog jezika koji se nepo-

div, česma – vrelo, čitluk – posjed/imanje, čorba – juha, fenjer – svjetiljka, đerdan – ogrlica, đon – potplat, đubre – gnjoj, đuvegija – mladoženja, hajde – idi, hir – tvrdoglavost, inat – svađa, karanfil – klinčec, kefa – četka, čef – volja, komšija – susjed, čorav – slijep, kusur – ostatak, leš – mrtvac, marama – rubac, melem – lijek/mast, ortak – drug, sakat – kljakav, zanat – obrt, sokak – ulica, jastuk – blazina/uzglavlje itd.).

trebno uvlače u hrvatski (*bakarni, besednik, bezmalo, izuzetak, maternji, muva, odista, odočiti, odojče* (= *dojenče*), *oivičiti, prevejan, raspust*). Čini se da je Dujmušićeva borba protiv srbizama prije preventivan čin ukazivanja na elemente srpskoga jezika koji prijete hrvatskome (a još uopće nisu ušli u njega) ili čak pokušaj čišćenja srpskoga jezika, nego odstranjivanje stvarnih/prisutnih srbizama iz pisanoga ili govorenoga hrvatskog jezika. Prema Thomasu (1991: 91–93) prevencija je također dio purifikacijskoga procesa i podrazumijeva zaštitu jezika od stranih elemenata koji u njega sve više nadiru. Pri ukazivanju na prijeteće srbizme Dujmušić često ističe da prije ujedinjenja opstanak kojega hrvatskog leksema nije bio upitan, no kad su se Hrvatskoj počeli nametati zakoni, novine, književni i znanstveni tekstovi pisani srpskim jezikom, integritet hrvatskoga jezika itekako je postao narušen.¹³

Među sociolingvističkim funkcionalnim kriterijima za racionalno objašnjenje purističke aktivnosti Thomas (1991: 54–55) navodi i “the separating function”, odnosno nastojanje da se razdvoje dva bliska jezika naglašavanjem međusobnih razlika. Kao primjer navodi upravo brigu hrvatskih jezičnih purista da zaštite jezik od ‘srbifikacije’, i to tako da budno paze na osjetljivo područje sinonima koje predstavlja najvažniju razliku između tih dvaju autonomnih kodova. Osim toga ističe i važnost nacionalne svijesti jer je ona uvijek proporcionalna s purističkom aktivnošću: s porastom animoziteta između Hrvata i Srba intenziviraju se i pokušaji što jasnijega razdvajanja dvaju standardnih jezika (Thomas 1991: 152). Opisujući u “Antibarbarusu” pogrešnu tvorbu odnosnoga pridjeva izvedenoga od imenice Duvno (*Duvnjansko polje*), Dujmušić ističe da je “proizvod neobična separatizma” i da je “na jednoj strani vrlo lako naći mnogo glava, što od prkosa stvaraju kojekakve riječi, samo da se što veći leksikalni jaz stvara”. Iako bi se nakon takve pomirljive opaske, kao i one izrečene pri opisu pridjeva *ljetni* i *letnji*,¹⁴ očekivalo da upravo on pokuša ukloniti taj “leksikalni jaz”, ipak su češći komentari u kojima podučava i ironizira “mudrace s istoka” ili čak nastoji očistiti srpski jezik (“Počekajte malo, braćo od istoka!”, “Zašto pak ekavci neće naše riječi *žarulja* mjesto *sijalica*?”).

¹³ U 188. natuknici “Antibarbarusa” Dujmušić brani riječ *dovoz* od srbizma *privoz* nastalog prema ruskoj riječi ističući: “Tako je bilo do ujedinjenja i nekoliko godina poslije tog čina; ali od toga doba je taj izraz u sve većoj pogibelji, da ustupi mjesto beogradskom terminu *privoz*.” U 195. natuknici stoji: “U hrvatskom pravnom jeziku je sve do ujedinjenja vladao samo termin *državno odvjetništvo*, koji odgovara njemačkoj riječi *der Staatsanwalt*; ali otkad se je izgradilo zakonodavstvo za cijelu državu, nema više mjesta tom nazivu, nego valja govoriti *državno tužništvo*. [...] beogradski filolozi i pravnici ne mogu navesti nikakova opravdana razloga, zašto su prognali našu pravnu riječ *odvjetnik*.”

¹⁴ O tim se pridjevima u 689. natuknici “Antibarbarusa” kaže: “Za obje riječi vrijedi objektivni sud, da su uzajamni barbarizmi; neka dakle svaki književni jezik ostane kod svoga pridjeva.”

Temeljno je obilježje elitističkoga purizma negativan stav prema supstandardu i regionalnim idiomima, a najčešće se manifestira kao oblik obrane prestiža standardnoga jezika od prodora područno ograničenih leksema (usp. Thomas 1991: 78–79; Samardžija 2003: 34–39). Među unutrašnjim metama Dujmušićeva purizma područno se raslojen leksik prokazuje gotovo jednako često kao i srbizmi. Taj leksik nije terminološki diferenciran: sve područno ograničene lekseme Dujmušić naziva “provincijalizmima”, ali gotovo uvijek navodi odakle potječu. Najčešći su provincijalizmi iz Boke (*držajica* – *držalica*, *kišljiv* – *kišovit*, *nečišnjak* – *nečisti*, *navičaj* – *običaj*, *pijehati* – *disati*, *rodljiv* – *plodan*, *udurečiti se* – *ukočiti se*), Dubrovnika (*izvatati* – *izvakati*, *sjetba* – *sjetva*, *nazbilj* – *zbilja*, *gnječakavina* – *glib*, *nazbilj* – *doista*, *nizdoli* – *dolje*, *omladnjeti* – *omršaviti*, *pijehnja* – *zaduha*, *ugnuti* – *zaprļjati*, *zaprekovati* – *zabrani*ti, *žutelj* – *neven*), Dalmacije i Primorja (*mniti* – *mnjeti*, *kliješti* – *kliješta*, *gadežljiv* – *gadljiv*, *gnjilac* – *gnjil* (krumpir i sl.), *košic* (mali koš) – *košić*, *lijepost* – *ljepota*, *bječva* – *čarapa*, *cijen*an – *jevtin*, *čigov* – *čiji*, *ča* – *odavle*, *galjun* – *sladokusac*, *nakrhača* – *na leđima*, *prijetran* – *premistan/silovit*, *sved*, *sveder* – *uvijek/svagda/vazda*), Crne Gore (*bratučed* – *bratić/sinovac/stričević*, *kličav* – *prosijed*, *namlječak* – *ovan/vol od dvije godine*, *potoč*, ž. r. – *potjera*, *prosočiti* – *pronaći/prokazati*, *slijed* – *trag*, *uvjerica* – *primirje*) i Like (*gončin* – *gonič*, *odalečiti* – *udaljiti*, *okuč*, ž. r. – *okuka*, *dajbar/dajbudi* – *barem*, *grnjača* – *pekarska lopata*, *kenjac* – *magarac*, *očutati* – *prešutjeti*, *potukač* – *skitnica*, *prćak* – *sipak*).

Poseban je aspekt Dujmušićeva elitističkoga purizma osjetljivost na lekseme potekle iz djela Vuka Karadžića i jezičnih priručnika hrvatskih vukovaca. Te lekseme Dujmušić obično određuje kao “Vukove provincijalizme” (*čagrtaljka* – *čegrtaljka*, *čechica* – *četskica*, *drijevo* – *drvo*, *domiljeti* – *dogmizati/dopuzati/doplaziti*, *galičast* – *crn/mrk*, *galjuh* – *sladokusac*, (*h*)*aljkav* – *neuredan*, *izobušice* – *iznenada*, *naočice* – *očevidno*, *obličke* – *na dušak*, *odajačiti* – *zveknuti*, *zaćapati* – *zamazati blatom*) ili “Vukove pjesničke neologizme” (*dijetiti se* – *djetinjiti se/djetinjati se*, *goropadenje* – *goropaština*, *igralo* – *igračka*, *knjiški* – *književni*, *ljeporječica* – *žena lijepo riječi*, *navečje* – *večer uoči blagdana*, *nećaćica* – *nećakinja*, *perionica* – *praonica*, *gudač* – *guslar/violinist*, *kotiti se* – *šepiriti se*, *namještalo* – *stilist*, *opućati* – *odriješiti*, *ožičar* – *žličar*, *pasaća zemlja* – *pašnjak*, *pasaći remen* – *pojasni/pasni remen*, *prijetop* – *kapljevina*, *zbeći se* – *skupiti se* (za haljinu), *zđetna* – *trudna/noseća*; *zlopaćenje* – *patnja*). U posebnu bi skupinu valjalo izdvojiti nekrotizme, lekseme za koje Dujmušić kaže da ih je pročitao samo u Karadžićevu rječniku (*klamitati* – *ljuļjati se/micati se/klimati se*, *nakjuče* – *prije tri dana*, *naksjutra* – *za tri dana*, *izbučiti* (oči) – *izbuljiti*, *izderiljeska* – *zdrav kao drijen/kao od gore odvaljen*,

*iznedajboga – iznenada, izjalovče – pobačeno živinče/nedonošče, močalina – zemlja puna vlage, opajediti – povrijediti se, potpoučiti se – podbočiti se/poje-
sti mali obrok).*

7. Zaključak

Puristički rad Joze Dujmušića podudara se s osnovnim (Thomasovim) teorijskim postavkama o pojavi, razvoju i učincima jezičnoga purizma. Zanimljiv je ne samo zbog izazovne, potpune anonimnosti, nego i zbog toga što je u vrijeme opozicije između vukovskoga i antivukovskoga purizma bio na onoj slabijoj, antivukovskoj strani. Po pripadnosti manjini nije u tom trenutku bio iznimka; naprotiv, reakcija na hegemoniju jednoga jezika unutar iste društveno-političke zajednice trebala bi biti prirodna, pa su izvan uobičajenoga purističkog djelovanja u to vrijeme oni koji ne reagiraju na pokušaje sravnjivanja hrvatskoga jezika sa srpskim.

Reakcija na srbizme, jezične elemente potekle iz “prijetećega” izvora, nije jedini način izražavanja animoziteta prema agresivnome kodu; hrvatski se jezik zatvara i brani od svih leksema prema kojima je srpski jezik otvoren, a to se odnosi ponajprije na rusizme. Dujmušićeve subjektivne kvalifikacije barbarizama nalazimo najčešće kod rusizama (“nakaza iz Moskovije”), dok su isto tako brojni turcizmi pošteđeni pejorativnih oznaka. Sve u svemu Dujmušićev bi se purizam ili puristički diskurs mogao odrediti prije svega kao defenzivan, jer brani integritet i autonomnost hrvatskoga jezika, a jedino bi se njegova retorika mogla nazvati ofenzivnom, i to samo uvjetno. Naime u današnjemu se znanstvenom diskursu prvo lice jednine svjesno izbjegava, kao i afektivnost koja ga prati, dok su u Dujmušićevo vrijeme autori puno gorljivije govorili u svoje ime i bez obzira na objektivnost žanra pisanje držali nečim osobnim. Zato se Dujmušićev ekspresivan ton može smatrati posljedicom odlučnoga prokazivanja “nečasnih” namjera srpskih jezikoslovaca, ali i iskrene zaokupljenosti vlastitim poslom.

Znanstvena je recepcija Dujmušićeva rada potpuno izostala, što znači da njegove jezikoslovne prinose valja i prikazati i evaluirati. Cilj nam nije bio strogo vrednovanje njegova rada ni uspoređivanje sa suvremenima da bi mu se, barem naknadno, odredilo mjesto u povijesti hrvatskoga standardnoga jezika, nego prikaz jednoga aspekta njegova jezikoslovnoga rada. Problemi kojima se bavio – prepoznavanje tuđica i posuđenica, upozoravanje na prijetnju koju predstavljaju za integritet hrvatskoga jezika i pronalaženje ekvivalenata u vlastitome jeziku – aktualni su i danas, samo su “mete” purističkoga djelovanja drugačije: iz eksternih su izvora najopasniji anglizmi, a iz internih žurnalizmi i kancelarizmi.

Poveznica između društveno-političke situacije za Dujmušićeva života i, na primjer, za druge Jugoslavije ne nedostaje, tako da se brojni njegovi prilogi mogu smatrati i pravodobnim upozorenjem na opasnost koja je hrvatskomu jeziku prijetila iz neposrednoga susjedstva.

Literatura:

- BROZ, IVAN 1886.–1888. *Crte iz hrvatske književnosti I–II*. Zagreb: Matica hrvatska.
- BROZOVIĆ, DALIBOR 1970. *Standardni jezik*. Zagreb: Matica hrvatska.
- DUJMOVIĆ, JOSIP 1942.–1943. Prof. dr. Jozo Dujmušić (1874.–1942.). *Nastavni vjesnik*, 51, Zagreb, 71–79.
- DUJMUŠIĆ, JOZO 1932. Antibarbarus hrvatskoga jezika. *Obzor*, 73 (6. 4. 1932. – 2. 11. 1932.), Zagreb.
- DUJMUŠIĆ, JOZO 1933.–1935. Antibarbarus hrvatskoga jezika. *Hrvatska straža*, 5–7 (4. 1. 1933. – 4. 10. 1935.), Zagreb.
- DUJMUŠIĆ, JOZO 1933. V. Karadžić i I. Broz o čistoći jezika. *Hrvatska straža*, 5 (14. 3. 1933.), Zagreb, 4–5.
- DUJMUŠIĆ, JOZO 1934. Piši čistim i pravilnim jezikom. *Hrvatska straža*, 6 (13. 6. 1934.), Zagreb, 4–5.
- DUJMUŠIĆ, JOZO 1934.–1935. Rukovet najčešćih rusizama. *Omladina*, 18, Zagreb, 367–370.
- DUJMUŠIĆ, JOZO 1937a. Rusificiranje hrvatskoga jezika. *Hrvatska straža*, 9 (22. 1. 1937.), Zagreb, 4–6.
- DUJMUŠIĆ, JOZO 1937b. Tko sve kvari hrvatski književni jezik?. *Hrvatska straža*, 9 (31. 12. 1937.), Zagreb, 4–5.
- DUJMUŠIĆ, JOZO 1938. O čistoći hrvatskog književnog jezika. *Hrvatska straža*, 10 (8. 2. 1938.), Zagreb, 4–6.
- DUJMUŠIĆ, JOZO 1939–1940. Dr. Antun Radić proti dru Tomi Maretiću. *Nastavni vjesnik*, 48, Zagreb, 222–233.
- DUJMUŠIĆ, JOZO 1940a. Problemi hrvatskog književnog jezika. *Hrvatska straža*, 12 (10. 3. 1940.), Zagreb, 4.
- DUJMUŠIĆ, JOZO 1940b. Osvrt na jednu polemiku. *Hrvatska straža*, 12 (12. 6. 1940.), Zagreb, 6.
- DUJMUŠIĆ, JOZO 1940c. O ijekavštini dra fra Otona Knezovića. *Hrvatska straža*, 12 (3. 7. 1940.), Zagreb, 5.
- DUJMUŠIĆ, JOZO 1940d. Za jezičnu čistoću. *Hrvatska straža*, 12 (27. 7. 1940.), Zagreb, 4.
- DUJMUŠIĆ, JOZO 1941. Čistimo jezik od rusizama. *Hrvatski glas*, 1 (29. 5. 1941.), Zagreb, 10.

- FILIPOVIĆ, RUDOLF 1986. *Teorija jezika u kontaktu*. Zagreb: JAZU – Školska knjiga.
- GABERC, VINKO 1932. Čuvajmo slavenski jezik. *Novinar*, 9, Zagreb, 27–28.
- HAVRÁNEK, BOHUSLAV 1977. Teorija književnog jezika. *Književni jezik*, 6, Sarajevo, 7–16.
- KATIČIĆ, RADOSLAV 1992. *Novi jezikoslovni ogledi*. Zagreb: Školska knjiga.
- KOVAČEVIĆ, MARINA; LADA BADURINA 2001. *Raslojavanje jezične stvarnosti*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- MIĆANOVIĆ, KREŠIMIR 2006. *Hrvatski s naglaskom*. Zagreb: Disput.
- PAUL, HERMANN ²1886. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Halle (Saale): Niemeyer.
- SAMARDŽIJA, MARKO ⁴2003. *Hrvatski jezik 4*. Zagreb: Školska knjiga.
- SAMARDŽIJA, MARKO 2006. Glavni zadatci i nedoumice hrvatske normativistike u vrijeme Banovine Hrvatske (1939.–1941.). Referat za Četvrti hrvatski slavistički kongres, Varaždin – Čakovec, 5.–8. rujna 2006. Zapešić: Vlastito izdanje.
- THOMAS, GEORGE 1991. *Linguistic purism*. New York: Longman.
- THOMAS, GEORGE 1996. The impact of purism on the development of the Croatian standard language in the nineteenth century. *Fluminensia*, 8, Rijeka, 49–62.
- TURK, Marija 1996. Jezični purizam. *Fluminensia*, 8, Rijeka, 63–79.

The linguistic purism of Jozo Dujmušić

Abstract

The following paper will try to present and contextualize Dujmušić's linguistic contributions to the preservation of the Croatian language. Works on linguistic purism may be classified according to Thomas's categorization of puristic activity (1991). Dujmušić's "Antibarbarus hrvatskoga jezika" is one of the most interesting and also one of the most extensive studies in the field of linguistic purism. The work is quite compelling, not only because of its obscurity in linguistic circles, but also due to the fact that during the Vukovian and anti-Vukovian opposition, Dujmušić had been an advocate of the weaker, anti-Vukovian party. Ever since, there has been no scientific response to Dujmušić's work – his linguistic contributions are yet to be represented and evaluated.

Ključne riječi: Jozo Dujmušić, jezični purizam, hrvatski standardni jezik, ksenofobni purizam, elitistički purizam, reformistički purizam

Key words: Jozo Dujmušić, linguistic purism, *Croatian standard language*, *xenophobic purism*, *elitist purism*, *reformist purism*